

ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΩΝ

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΙ ΔΥΣΧΕΡΕΙΑΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΩΝ ΕΝ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ, ΛΑΤΡΕΙΑ, ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΩΝ

Ἀπό τινων ἐτῶν ἀσχολούμεθα καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην συνητήσαμεν καὶ συναντῶμεν πολλὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα, τὰ ὅποια ἀνήκουν καὶ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐρεύνης.

Ἐν πρώτοις τὸ λογικὸν πλαίσιον τοῦ ἀντικειμένου ἀπασχόλησεν ἡμᾶς, ἀποτελέσματα δὲ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ἐν εἰδικῇ πραγματείᾳ. Ἐν αὐτῇ ἐπεχειρήθη ὁ προσδιορισμὸς τοῦ βήθους καὶ τοῦ πλάτους τῆς ἐννοίας τῶν ἀναγνωσμάτων, ἧτοι κατεβλήθη προσπάθεια καθορισμοῦ τί εἶναι ἀνάγνωσμα καθόλου καὶ τίνα εἶναι τὰ εἶδη τῶν ἐν τῇ Ἑλλην. Ὀρθ. Ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσμάτων. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης γίνεται, νομίζομεν, ἀρκετὰ φανερόν, πόσον εὐρὺ εἶναι τὸ πρὸς ἔρευναν ἀντικείμενον· τοῦτο δὲ οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν σύγχρονον πραγματικότητα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἧτις ἐκτείνεται ἐπὶ εἴκοσι περίπου αἰῶνας. Διότι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν ὑπάρχουν μόνον δημόσια ἀναγνώσματα, ἀλλὰ καὶ ἰδιωτικά· καὶ πάλιν ὄχι μόνον βιβλικά, ἀλλὰ καὶ μὴ βιβλικά ἀναγνώσματα. Προσέτι δὲ ἀναγνώσματα δὲν ὑπάρχουν μόνον ἐν τῇ λατρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὑπολοίπῳ πνευματικῷ βίῳ τῆς Ἐκκλησίας¹.

Βεβαίως τὸ διαφέρον μέχρι στιγμῆς ἐστράφη κυρίως εἰς τὴν ἔρευναν τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ μάλιστα τῶν μετὰ δημοσίας λατρείας συνδεδεμένων². Ἡ προτίμησις αὕτη δικαιολογεῖται ἐπαρκῶς ἐκ τῆς σπουδαιότητος, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ Ἁγ. Γραφὴ διὰ τὸν Χριστιανισμὸν καθὼς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ μετὰ τῆς λατρείας συνδεδεμένα δημόσια βιβλικά ἀναγνώσματα εἶναι περισσότερον καὶ ἀκριβέστε-

1. Πρβλ. σχετικῶς τὴν ἡμετέραν πραγματείαν «Τὰ εἶδη τῶν ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ Ἑλλ. Ὀρθ. Ἐκκλησίᾳ» ἐν τῷ «Ἐκκλ. Φάρω» 1935. Καὶ εἰς χωριστὸν βιβλίον Ἀλεξάνδρεια, 1935.

2. Καὶ ἡ ἰδιωτικὴ χοῆσις τῆς Ἁ. Γραφῆς ἐξητάσθη (πρβλ. πχ. τὸ βιβλίον τοῦ Α. Harnack, *Privater Gebrauch der heil. Schriften in der alten Kirche*, Leipzig 1912), ἀλλὰ τὰ ἐλατήρια ἦσαν μᾶλλον δογματικὰ δεοντολογικὰ παρὰ καθαρῶς γνωστικὰ ἀντικειμενικά.

ρον καθωρισμένα παρὰ τὰ λοιπὰ ἀναγνώσματα. Ἐν τοῖς ἑξῆς ἡμεῖς θὰ ἐκθέσωμεν συντόμως τὰ προβλήματα καὶ τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας συναντᾷ ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων, ἅτινα ὑπάρχουν συνδεδεμένα μετὰ δημοσίας λατρείας.

Ἡ ὅλη ἱστορία τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων, τὰ ὁποῖα συνδέονται μετὰ λατρείας, δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο τμήματα, ἐν τμήμα ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἕτερον τμήμα ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἑξῆς μέχρι σήμερον. Ἡ διαίρεσις αὕτη λόγον ἔχει τὸ ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀναγνώσματα συνδέονται μετὰ τῆς δημοσίας λατρείας τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἡ δημοσία λατρεία τῆς Ἐκκλησίας συνδέεται μετὰ τῶν ὑπαρχουσῶν συνάξεων τῶν Χριστιανῶν. Ἄλλ' ἔφ' ὅσον ὁ Χριστιανισμὸς διετέλει ὑπὸ διωγμὸν, εἶναι προφανές, ὅτι καὶ τὸ εἶδος καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν τότε συνάξεων ἦτο διάφορος ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν συνάξεων μετὰ τὴν ἐλευθερίαν.

Ἄλλὰ πάλιν καὶ τὰ ὑπόλοιπα στάδια τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπετέλεσαν τὴν βᾶσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λατρείας καὶ ἄρα καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων, ὅσα συνεδέοντο μετ' αὐτῆς. Αἱ καθόλου συνθῆκαι διαβιώσεως τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν παρεῖχον τὴν προϋπόθεσιν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς λατρείας καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τόπους (γεωγραφικὰς περιοχὰς) εἶναι δυνατὸν νὰ γίνηται διάκρισις περιόδων καὶ μορφῶν τῆς λατρείας καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων. Γενικῶς ὅμως εἰπεῖν ἡ περίοδος τῆς διωκομένης καὶ ἀγωνιζομένης Ἐκκλησίας' εἶναι καὶ διὰ τὰ ἀναγνώσματα διαιρετέα εἰς τρεῖς ἐποχὰς Ἴον τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν, 2ον τὴν ἐποχὴν τῶν καλουμένων ἀποστολικῶν πατέρων καὶ 3ον τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῶν ἀπολογητῶν τοῦ Β' αἰῶνος μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἑξῆς τμήμα δύναται νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς τρεῖς περιόδους Ἴον τὴν ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ 8ου ἢ 9ου αἰῶνος (τοῦ σχίσματος) 2ον τὴν ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ 3ον τὴν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον.

Οἱ λόγοι τῆς διαιρέσεως εἶναι οἱ γενικοὶ ἱστορικοί, καθ' ὅσον, ὡς ἦδη ἐλέχθη, ἡ καθόλου κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας προσδιορίζει καὶ τὴν

1. Λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν τὴν ῥωμαϊκὴν περιοχὴν, ἣτις εἶναι καὶ ἡ κοιτίς τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὐχὶ δὲ τὰς λοιπὰς περιοχὰς, εἰς ἃς διεδόθη κατόπιν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὑπέστη καὶ διωγμούς.

κατάστασιν τῆς λατρείας καὶ ἄρα καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων. Ἐὰς ἴδωμεν τώρα τὰ καθ' ἕκαστα περὶ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν δυσχερειῶν, αἵτινες παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων, τῶν συνδεδεμένων μετὰ τῆς λατρείας.

Ἡ ἀποστολικὴ ἐποχὴ παρέχει εἰς τὴν ἔρευναν πηγὰς διὰ τὰ βιβλικά ἀναγνώσματα, αἵτινες μόνον ἐμμέσως πληροφοροῦν. Εἶναι δηλαδὴ ὁ ἔρευνητὴς ὑποχρεωμένος νὰ βασισθῇ ἐπὶ βιβλίων καὶ χειρογράφων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι λειτουργικά, ἐμμέσως δὲ νὰ ἀνεύρη πληροφορίας περὶ τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων. Εἶναι προφανὴς ἡ δυσχέρεια τῆς ἐρεύνης καὶ τὸ ἐπισφαλὲς καὶ ἀτελὲς τῶν πορισμάτων αὐτῆς, ἀφοῦ καὶ αὐταὶ αἱ ἔμμεσοι πηγαὶ εἶναι ἐλάχιστα. Πρὸς τοῦτοις ὅμως ἡ ἔρευνα εἶναι ἀνάγκη νὰ στραφῇ καὶ πρὸς τὴν σύγχρονον καὶ πρὸς τὴν προγενεστέραν Ἰουδαϊκὴν καὶ ἔθνικὴν πραγματικότητα, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν ἐμμέσως πληροφορηθῇ. Ἡ ἔρευνα εἶναι ἀνάγκη νὰ προσδιορίσῃ τὴν κατὰ τύπους καὶ χρονικὰ ὄρια σχέσιν τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν καὶ ἔθνικὴν πραγματικότητα, ἵνα ἀντλήσῃ ἔστω καὶ ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος—ἐφ' ὅσον δύνатаί τις νὰ ὁμιλῇ περὶ συστήματος—τῶν ἀναγνωσμάτων. Διότι τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος ὡς πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἔσχον προφανῶς ἀρκετὴν ἐπίδρασιν, ὥστε νὰ ρυθμισθῶν τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοῦτον ἢ κατ' ἐκεῖνον τὸν τρόπον. Ἡ δὲ κατὰστασις τῆς κοινότητος ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικῆς, ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς προελεύσεως τῶν μελῶν, ἀπὸ ἀπόψεως σχέσεως πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πόλιν κλπ. ἀναμφισβητήτως ἐπέδρασεν εἰς τὴν τοιαύτην ρύθμισιν τῶν τῆς Ἐκκλησίας πραγμάτων. Ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ ἡ ἱστορικὴ γεωγραφικὴ ἐξέτασις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς πρὸς τὴν ἐξάπλωσίν του ἀποτελεῖ στοιχείον ἀπαραίτητον, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβὴς προσδιορισμὸς καὶ τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων τῶν δημοσίων συνάξεων τῶν πιστῶν.

Ἡ ἐποχὴ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων παρουσιάζει ὁμοιότητάς τινας πρὸς τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ προβλήματα καὶ τὰς δυσχερείας. Διότι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ βασισθῶμεν εἰς ἐμμέσους πηγὰς, ἵνα πληροφορηθῶμεν τὰ συμβάντα. Ἡ μεγαλύτερα ὅμως ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχει ὡς ἐπακόλουθον καὶ τὴν μεγαλυτέραν ποικιλίαν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ δὴ ὡς πρὸς τὸν τόπον καὶ τὰς συνθήκας διαβιώσεως. Ταύτης δὲ συμπαρομαρτοῦν εἶναι καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῶν μορφῶν καὶ τῆς

ἐκτάσεως τῶν διωγμῶν. Πρὸς τούτοις ὅμως λόγῳ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τοῦ χρόνου τῶν ἀποστολικῶν συγγραφῶν δημιουργεῖται νέα στάσις καὶ διάθεσις ἀπέναντι αὐτῶν ἕνεκα τούτου ἐπέρχεται καὶ μεταβολὴ σχετικὴ εἰς τὰ ἀναγνώσματα τῶν συνάξεων. Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἐλέχθη, ἡ διαπίστωσις τῶν μεταβολῶν κατ' ἀνάγκην γίνεται ἐμμέσως, ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ ἐπιδρῶ καὶ ἡ σύγχρονος Ἰουδαϊκὴ καὶ ἐθνικὴ πραγματικότης, διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἐρμηνευτικαὶ δυσχέρειαι εἶναι μεγάλαι.

Ἡ ἐποχὴ ἀπὸ τῶν ἀπολογητῶν τοῦ Β' αἰῶνος μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου διαφέρει τῆς προηγουμένης λόγῳ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ τῆς δημιουργίας νέων σχέσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν μὴ χριστιανικὴν κοινωνίαν. Ἡ ἄμυνα κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἤρχισε νὰ γίνεται καὶ πνευματικωτέρα καὶ νὰ μεταβάλλεται ἀκόμη καὶ εἰς ἐπίθεσιν. Εἶναι ὅθεν λίαν δεδικαιολογημένον νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἡ ἀνάγκη καὶ ἀπολογητικοῦ καταρτισμοῦ τῶν μελῶν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ ἐπὶ τὸ σύστημα καθόλου τῶν ἀναγνωσμάτων. Ἐὰν δὲ προστεθῇ, ὅτι αἱ γνωστικαὶ αἱρέσεις εἶχον μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, ὁ δὲ κανὼν ἰδίᾳ τῆς Κ.Α. δὲν εἶχεν ἀκόμη πλήρως καθορισθῆ, τότε γίνεται προφανὲς πόσα προβλήματα καὶ ποταὶ δυσχέρειαι παρουσιάζονται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν μαρτύρων αὔξησις προσέδιδε διαρκῶς νέα στοιχεῖα εἰς αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνάξεων καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς μορφῆς αὐτῶν.

Ἡ διαπίστωσις τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς συναντᾷ ὁμοίαν δυσχερείαν πρὸς τὴν προηγουμένην ἀφοῦ εἶναι ἐπίσης ἔμμεσος. Βεβαίως ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς καὶ ἡ διάφορος φύσις τῶν σωζομένων συγγραφῶν τῆς ἐποχῆς βοηθεῖ περισσότερον εἰς τὴν ἔρευναν πάντως ὅμως παραμένει καὶ κατ' αὐτὴν ὡς πρόβλημα δυσχερὲς καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν τοπικῶν ὁρίων τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ἐκάστοτε διαπιστοῦμεν.

Ἡ ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος ἐποχὴ ἐκλαμβάνεται εὐκολίας χάριν ὡς ἐνιαία, χωρὶς νὰ παραγνωρίζωνται αἱ διαφοραὶ τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς βαθμιαίας καταπτώσεως. Ἡ νέα κατάστασις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν προστασίαν τῆς πολιτείας ἐπέφερον ἐπέκτασιν καὶ πρόοδον αὐτοῦ καὶ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς. Ὁ χριστιανισμὸς ἀπετέλεσε τὴν κυρίαν πηγὴν, ἐξ ἧς προήρχετο πᾶς σχεδὸν ὁ πνευματικὸς βίος τῆς κοινωνίας. Αἱ εὐκαιρίαι καὶ οἱ τρόποι τῶν συνάξεων ἠϋξήθησαν κατ' ἀριθμὸν καὶ μετεβλή-

θησαν κατὰ σύστασιν. Λέγοντες δὲ ταῦτα ἀναφερόμεθα εἰς τὸ τμήμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπερ διετέλει ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν, χωρὶς νὰ παραβλέπωμεν τὸ ὑπόλοιπον, ὅπερ διετέλει ὑπὸ διωγμοὺς ἢ ἄλλας δυσχερείας ἐκδηλώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ πνευματικοῦ του βίου. Τοῦτο μάλιστα τὸ ὑπόλοιπον τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπερ εὐρίσκετο ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ ῥωμαϊκοῦ βυζαντινοῦ κράτους, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μείνῃ ἔκτος τοῦ πεδίου τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης, διότι ἀκριβῶς ἐν αὐτῷ ὑπάρχει πραγματικότης καὶ αὐτοτελὴς καὶ ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ κέντρου.

Ἐγόντες λοιπὸν ὡς κέντρον ἐρεῦνης τὸ κύριον τοῦ Χριστιανισμοῦ τμήμα, ὅπερ διετέλει ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἑορτολογίου, ἥτοι τῶν καιρῶν προσευχῆς καὶ λατρείας ὑπῆρξε μεγάλη μετὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ ἐγένετο οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς καιροὺς τοῦ νυχθημέρου, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἑβδομάδα καὶ ὡς πρὸς τὸν ἑνιαυτόν. Ἐντεῦθεν ἔπεται, ὅτι καὶ τὰ βιβλικά ἀναγνώσματα τῶν συνάξεων κατ' ἀνάγκην ηὔξηθησαν. Ὡς γνωστὸν σήμερον ὑπάρχει διπλὴ σειρά ἀναγνώσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς, μία συνεχῆς καὶ ἑτέρα κατ' ἐκλογὴν. Ἡ συνεχῆς δὲν ἔχει ἑορταστικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τοῦ βιβλίου ἢ κατ' ἐκλογὴν ὅμως περιέχει ἀναγνώσματα ἐκ διαφόρων βιβλίων τῆς Ἀγ. Γραφῆς, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον θεωρεῖται πρόσφορον εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ἡμέρας. Διὰ τῆς προσθήκης λοιπὸν νέων ἑορταστικῶν εὐκαιριῶν ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ἑνιαυτοῦ δημιουργεῖται καὶ νέα τάξις καὶ νέον εἰς τὰς λεπτομερείας σύστημα ἀναγνωσμάτων. Ἡ παρακολούθησις τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἐξελιξεως μέχρι τοῦ 8ου ἢ 9ου αἰῶνος εἶναι δυνατὴ πάλιν ἐμμέσως, ἀφοῦ καὶ τῆς περιόδου ταύτης ἐκλογαρία δὲν διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου τῶν ἁγίων Γραφῶν κατὰ τὰ κηρύγματα παρέχει ἐν προκειμένῳ οὐ μικρὰν βάσιν εἰς ἀνασυγκρότησιν τοῦ συστήματος τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἀπαιτεῖ μακρὰν καὶ ἐνδελεχῆ κριτικὴν καὶ συγκριτικὴν ἱστορικὴν ἐργασίαν. Τοῦτο δὲ διότι ἢ κατὰ τὸ κήρυγμα ἐρμηνεία βιβλίου τινὸς δὲν γίνεται πάντοτε κατὰ τὴν αὐτὴν διαίρεσιν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον¹.

¹ Ἀλλὰ καὶ τὰ κηρύγματα ταῦτα δὲν ἔξαρκοῦν, διότι, ὡς γνωστὸν, προέρχονται ἐξ ὠρισμένων τινῶν, ἁστικῶν δὲ κυρίως κέντρων. Διὰ

1. Τοῦτο συμβαίνει λ.χ. παρὰ I. Χρυσοστόμῳ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Γενέσεως καὶ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων, ὥστε καὶ ὁ A. Rahlfs (ἐν «Die alttest. Lektionen κλπ. σελ. 214 [126]) νὰ ἐξάγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ἠκολούθη ὁ ἱεροκέρυξ τὸ ἀνάγνωσμα, ἀλλὰ τὸ ἀνάγνωσμα τὸν ἱεροκέρυκα.

τοῦτο παρίσταται ἀνάγκη συμπληρώσεως δι' ἄλλων ἐμμέσων μαρτυριῶν, αἵτινες νὰ βοηθοῦν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ τόπου καὶ τῶν ὁρίων, ἔνθα ἐξηπλώθη καὶ ἐπεκράτησε τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα σύστημα ἀναγνωσμάτων. Ἐπειδὴ δέ, ὡς γνωστόν, δὲν ὑπῆρχε κεντρικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ καθορίζουσα ταῦτα, καὶ ἄνάγκην ἢ βαθμιαία μίμησις μετέβαλλε καὶ ἐδημιούργει τὴν κατάστασιν. Διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα συναντᾷ μεγάλας δυσχερείας.

Ἐπίσης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην—ὡς καὶ κατόπιν—ὁ μοναστικὸς βίος, λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ὑφῆς, ἐδημιούργει ἐλευθέρως πῶς νέας λειτουργικὰς διατάξεις. Αἱ διατάξεις αὗται παρελαμβάνοντο αὐτούσιοι ἢ μεταβεβλημένοι οὐ μόνον ὑπὸ τῶν μοναζόντων μεταξὺ τῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς κατὰ κόσμον ἐκκλησίας. Ἡ ἔρευνα ὄθεν τῶν πραγμάτων ἐν τῷ μοναστικῷ βίῳ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς γνῶσιν καὶ τῶν πραγμάτων τῆς κατὰ κόσμον ἐκκλησίας. Ἡ ἐπιστημονικὴ δὲ ἐργασία θὰ προχωρήσῃ εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν κέντρων τῶν διατάξεων, τῶν τύπων τῶν διατάξεων, τὸν τρόπον καὶ τὴν μορφήν τῆς μεταδόσεώς των, ὡς καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς διαδόσεώς των.

Ἡ ἔρευνα τῶν πραγμάτων ἐν τῇ Ἀνατολικῇ καὶ τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ προφανῶς συντελεῖ ἀμοιβαίως εἰς τὴν πληρεστέραν γνῶσιν τῆς ἐποχῆς. Ἰδιαιτέρως ὁμως διὰ τὴν Ἀνατολικὴν λίαν συντελεστικὸν εἶναι καὶ ἡ ἔρευνα τῶν πραγμάτων ἐν ταῖς αἰρετικαῖς ἀνατολικαῖς ἐκκλησίαις. Αὗται ἀποσπασθεῖσαι τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπεμονώθησαν χωρὶς νὰ δυνηθῶσι μεγάλας μεταβολὰς νὰ ἐπιφέρουν εἰς ὅσα εἶχον κοινὰ μετ' αὐτῆς ἢ τουλάχιστον μετὰ τῶν ἐγγυτέρων αὐτῆς τμημάτων. Ὡς πρὸς τὰ ἀναγνώσματα δὲ λίαν φυσικὸν εἶναι νὰ ὑπέστησαν ταῦτα ἀλλαγὴν κυρίως εἰς τὸν ἀκίνητον κύκλον, νὰ διετηρήθησαν δὲ κατὰ τὸν κινήτον κύκλον τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸ πλεῖστον μέρος.

Ἡ ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κ)πόλεως περίοδος παρουσιάζει ἐπίσης οὐκ ὀλίγα προβλήματα καὶ δυσχερείας εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀναγνωσμάτων.

Αἱ μοναὶ λόγῳ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν, διετηρήθησαν ὡς κέντρα αὐτοτελῆ διαμορφώσεως τοῦ λατρευτικοῦ βίου. Ἐχουσαι τὴν τάσιν εἰς ἰδιόρρυθμον ὄργάνωσιν καὶ πλουτισμὸν τῶν ἀκολουθιῶν εἶναι καὶ δημιουργοὶ μεταβολῶν καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων μετὰ τοῦ ἑορταστικοῦ κύκλου.

Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης διεσώθησαν πολλαὶ πηγαὶ ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι. Δυστυχῶς ὁμως αἱ πηγαὶ αὗται εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χειρό-

γραφοὶ ἀνέκδοτοι, ὀλίγων ἐκδοθεισῶν μέχρι σήμερον τύποις. Αἱ χειρογράφοι ὅμως ἀνέκδοτοι πηγαὶ ἔχουν, ὡς γνωστόν, διασκορπισθῆ εἰς τὰς διαφόρους βιβλιοθήκας τοῦ κόσμου ἢ διατηροῦνται ἐν ταῖς μοναῖς· τεχνικαὶ ὅθεν δυσχέρεια δυσπερόβλητοι ἂν μὴ ἀνυπέροβλητοι παρουσιαζοῦνται εἰς τὸν ἐπιστήμονα ἐρευνητὴν, ἀφοῦ εἶναι τὸ ζήτημα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ οἰκονομικῆς φύσεως.

Ἐν τῇ πηγῇ τῶν ἀναγνωσμάτων δὲν εἶναι, ὡς γνωστόν, μόνον τὰ ἐκλογάρια, ὥστε νὰ περιορισθῆ τις, ὡς ἔπραξε κυρίως ὁ Gregory, εἰς μόνην αὐτῶν τὴν ἔρευναν. Πηγαὶ εἶναι καὶ ἄλλα λειτουργικὰ βιβλία μὲ ἑνθιμιστὴν τὸ τυπικόν'. Ἡ ἔρευνα ὅθεν ἢ ἱστορικὴ κατ' ἀνάγκην θὰ στραφῆ πλὴν τῶν ἐκλογαρίων καὶ εἰς τὰ τυπικά, τὰ εὐχολόγια, τὰ τριώδια, τὰ πεντηκοστάρια καὶ τὰ μηναιῖα. Πρὸς τούτοις καὶ αἱ «φυλλάδες», αἵτινες περιέχουν τὰς ἀκολουθίας ἁγίων καὶ ἄλλων ἑορτῶν, ὑπάγονται εἰς τὰς ἀμέσους πηγὰς τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἐποχῆς². Ἡ δὲ ἐξέτασις τοῦ περιεχομένου τῶν πηγῶν δὲν ἀρκεῖ νὰ γίνῃ μόνον λογικῶς κατ' ὁμοιότητος καὶ διαφοράς, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβῃ καὶ χρονικὴν διάταξιν καὶ μὲ τοπικὸν ἐκάστοτε προσδιορισμόν.

Ἡ ἔρευνα δὲ τῶν ἐμμέσων πηγῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ἀκόμη δυσχερεστέρα καὶ ἐκ τοῦ πλούτου καὶ ἐκ τοῦ δυσπροσίτου αὐτῆς. Ἡ δὲ λαογραφία τῆς ἐποχῆς μετὰ τῆς καθόλου Ἀγιολογίας οὐκ ὀλίγην σημασίαν κέκτηται διὰ τὴν διαπίστωσιν τῶν διαφορῶν ἑορτῶν καὶ ἄρα καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων.

Ἡ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κ)π ὀλεως καὶ ἐντεῦθεν περίοδος παρουσιάζει ὁμοιότητος πολλὰς πρὸς τὴν ἀμέσως προηγούμενην, ὥστε νὰ ἰσχύουν περίπου τὰ αὐτά. Οἱ νέοι διωγμοὶ καὶ αἱ νέαι συνθῆκαι τῆς ζωῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀσφαλῶς ἐπέφερον μεταβολὰς καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀναγνώσματα. Τὸ βόρειον τμήμα τῆς ὀρθοδοξίας χωρεῖ ἐπὶ τῇ βάσει μὲν τῶν παραδόσεων, ἀλλὰ κάπως αὐτοτελέστερον.

Ἡ ἐφεύρεσις τῆς τυπογραφίας ἐπιφέρει βαθμηδὸν μεταβολὰς εἰς τὰ ἰσχύοντα δημιουργοῦσα μεγαλητέραν ὁμοιομορφίαν. Ἐν τῇ πηγῇ αἱ ἐντυποὶ πηγαὶ ὡς στηριζόμεναι ἐπὶ διαφορῶν χειρογράφων παραδόσεων ἔχουν καὶ μεταξύ των διαφοράς. Ἡ ΚΠολις ἀνάγεται εἰς κέντρον τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἄρα εἰς ἑνθιμιστὴν καὶ τοῦ λατρευτικοῦ βίου χωρὶς καὶ νὰ κατορθώῃ νὰ ἐπιφέρει ὁμοιομορφίαν. Ἡ παρακολούθησις τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ἐξελίξει των εἰς τὰ διάφορα τμή-

1. Βλέπ. καὶ τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πραγματείᾳ «Τὸ παρ' ἡμῖν ἰσχὺον σύστημα βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων κλπ. Α' τεῦχος» σελ. 17 κ. ἔ.

2. Ἐνθ. ἁγ.

ματα τῆς ὀρθοδοξίας εἶναι ἔργον τῆς ἐρεῦνης οὐ σμικρόν. Ἡ δὲ διαπιστουμένη πραγματικότης ἔχει ἀνάγκην οὐ μόνον λογικῆς διατάξεως ἀλλὰ, ὡς ἤδη καὶ πρότερον ἐλέχθη, χρῆζει καὶ προσδιορισμοῦ κατὰ χρόνον καὶ κατὰ τόπον. Ἡ δυσχερεία δὲ διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι περιῖπου ἐξ ἴσου μεγάλη ὅπως καὶ διὰ τὴν προηγουμένην.

Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν «φαινομένων» τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν μετὰ λατρείας βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων. Ἡ ἔρευνα αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος καὶ σπουδαιότης Ἡ ἱστορικὴ ὁμῶς ἐξέτασις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν ἐκάστοτε φαινομένων· αὕτη χωρεῖ καὶ βαθύτερον καὶ ἀναζητεῖ τὰς τάσεις καὶ ὁπῶς καθόλου, ὅσαι λανθάνουσαι παρήγαγον εἰς φῶς τὰ διαπιστωθέντα ἱστορικὰ φαινόμενα. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἔρευνα τῶν ἀναγνωσμάτων μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῶν φαινομένων θὰ προχωρήσῃ βαθύτερον· θὰ ἀναζητήσῃ τὰ βαθύτερα ἱστορικὰ αἰτία, τὰ ὅποια προεκάλεσαν τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν· θὰ ἀναζητήσῃ τοὺς παράγοντας, οἵτινες ἐδημιούργησαν μίαν ἐκάστην φάσιν ἐξελίξεως καθὼς καὶ ἐκείνους οἵτινες συνήργησαν εἰς τὴν γένεσιν τῆς ἐπομένης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ζητήσῃ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν ὀργανικὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν πιστῶν.

Προσθετόν τέλος, ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν ἀναγνωσμάτων θὰ ἀναζητήσῃ καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τε τὸν λατρευτικὸν καὶ πρὸς τὸν λοιπὸν πνευματικὸν βίον τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ γενικῶς τῆς κοινωνίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔζη ἡ Ἐκκλησία. Διότι τὰ γεγονότα τοῦ πνευματικοῦ βίου οὐδέποτε παρουσιάζοντα ἀπολύτως μεμονωμένα.

Οἷας δυσχερείας παρουσιάζουν τὰ ἀνωτέρω, εἶναι προφανές διὰ πάντα, ὅστις κατανοεῖ τὴν ἱστορίαν τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ ὅστις διακρίνει τὴν «ἱστορίαν» ἀπὸ τὰς «ἱστορίας». Ὅτι δὲ πάλιν μία γενεὰ μόνη δὲν δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τοῦτο πάλιν εἶναι πρόδηλον. Ἀκόμη δὲν ἔχει συντελεσθῆ ἡ ἔρευνα τῶν «φαινομένων» τῆς ἱστορίας τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων, ὥστε νὰ μὴ δικαιολογῆται ἡ ἀπαίτησις, ὅπως διαπιστωθοῦν αἱ ἀρχαὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἐξελίξεως. Πρόκειται ἄλλως τε περὶ ἱστορικῆς ἐξελίξεως εἴκοσιν αἰῶνων περιῖπου, ὥστε μόνον πολλοὶ ἐργάται καὶ εἰς πλείονας γενεὰς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτελέσουν τὸ ἔργον τοῦτο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.